

Η «ΓΟΗΤΕΙΑ» ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ ΣΤΟΝ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΛΟΓΟ*

Σύμφωνα με την Ἀριστοτελική θεωρία τῆς ρητορικῆς τέχνης πέντε εἶναι τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία ἐνὸς ρητορικοῦ λόγου ἢ ἐνὸς ρήτορος: εὐρεσις τάξις λέξις μνήμη ὑπόκρισις¹. Δηλαδή, ἡ ἐξεύρεση τῶν ποικιλόμορφων ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἀναφέρονται στὸ ἦθος καὶ τὸ πάθος² καὶ σὲ λογικὴ ἢ λογικοφανῆ ἐπιχειρηματολογία, ἢ ἀκόμη καὶ τῶν «ἄτεχνων» ἐπιχειρημάτων, ὅπως εἶναι ὁ ὄρκος, τὰ διάφορα ἔγγραφα κ.ἄ. ἢ σωστὴ διάταξη ὄλων αὐτῶν καὶ ἡ ἐπένδυσή τους μὲ τὸ κατάλληλο λεξιλόγιο καὶ ὕφος³, ἢ ἱκανότητα νὰ θυμᾶται κανεὶς ὅλα αὐτὰ καὶ τέλος, κάτι πολὺ σημαντικὸ, ἀν ἔχι τὸ σημαντικώτερο, ἡ ἀρμόζουσα ὑπόκρισις, ἡ ὁποία ἀναφέρεται τόσο στὴ φωνὴ ὅσο καὶ στὴ διάθεση καὶ τὴν κίνηση τοῦ σώματος καὶ τῶν χειρῶν, πού ὅλα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογα μὲ τὶς ὑποκειμενικὲς ὑποθέσεις.

Ἡ ρητορικὴ ὑπόκρισις εἶναι φυσικὸ νὰ ἔχει ἄμεσα ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὴ θεατρικὴ ἠθοποιία καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ ρήτορες, γιὰ νὰ γίνουν ἱκανώτεροι πρὸς αὐτό, θῆτευαν σὲ ἠθοποιούς διδασκάλους ἢ ἀκόμη, σὲ κάποιες περιπτώσεις, ὅπως τοῦ Αἰσχίνου, ἦταν καὶ οἱ ἴδιοι ἠθοποιοί.

Ἀναφέρεται ἀκόμη ἀπὸ τὴν παράδοση ἡ μεγάλη σημασία πού ἀπέδιδε σ' αὐτὴν ὁ Δημοσθένης, τοῦ ὁποίου ἡ δεινότητα εἶναι ἐντυπωσιακὴ καὶ ἀπειλητικὴ ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς ἀντιπάλους του, πράγμα πού τὸ παραδέχεται ἀκόμα καὶ ὁ Αἰσχίνης.⁴

* Σὲ συντομώτερη μορφή τὸ θέμα αὐτὸ παρουσιάστηκε στὸ σεμινάριο πού διοργάνωθηκε ἀπὸ τὸν Τομέα Κλασσικῆς Φιλολογίας τὸ ἔτος 2006.

1. Βλ. Α.Γ. Κατσούρη, *Ρητορικὴ Ὑπόκριση*, Ἰωάννινα 1989, 26.

2. *Αὐτόθι*, σσ. 64-68 καὶ 85-93.

3. *Αὐτόθι*, 31, κ.ε., 62 κ.ε., κ.α.

4. Γιὰ τὴ σημασία τῆς ὑποκρίσεως βλ. Κατσούρη, *Ρητορικὴ Ὑπόκριση*, 38 κ.ε. 47 κ.ε., καὶ γιὰ τὴν ἀναγνώρισή της ἀπὸ τὸν Αἰσχίνου, βλ. σ. 50, 59 κ.α.

Στή σκιαγράφηση τοῦ ἥθους τοῦ ἀντιπάλου του ὁ Αἰσχίνης ἀναφέρεται πολλές φορές σ' αὐτὴ τὴν ἱκανότητα τοῦ Δημοσθένη. Ἔτσι, γιὰ νὰ προετοιμάσει ὁ Αἰσχίνης ψυχολογικά τοὺς δικαστές, ὥστε νὰ μὴν παρασυρθοῦν ἀπὸ τὴ ρητορική δεινότητα τοῦ ἀντιπάλου του, ἀποκαλεῖ τὸν Δημοσθένη κακοῦργον σοφιστήν, μάγον καὶ γόην, δεινὸν δημιουργὸν λόγων, Πειθῶ, τεχνίτην λόγων, περιττὸν ἐν τοῖς λόγοις. Σίσυφον, σοφὸν Βάταλον, κέρκοπα / παιπάλλημα / τὸ παλίμβολον, καὶ ὡς ἐπιστέγασμα λέει ὅτι «ἐπ' ὀνομάτων διὰ τῆς πολιτείας πλέων» ἢ ἀκόμη ὅτι «ἐξ ὀνομάτων συγκείμενος ἄνθρωπος καὶ τούτων πικρῶν καὶ περιέργων»: ἀκόμη ὅτι ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ γλῶσσα, «οὗ τὴν γλώτταν ὡσπερ τῶν αὐλῶν ἐάν τις ἀφέλῃ, τὸ λοιπὸν οὐδὲν ἐστίν». ⁵

Τὸ μέγιστον ὡστόσο ὄπλο τοῦ Δημοσθένη εἶναι ἡ ὑποκριτική του ἱκανότητα. Ἡ «γοητεία» ποὺ ἀσκεῖ ὀφείλεται τόσο στὸ ὕφος ὅσο καὶ στὴν ὑπόκριση. Ἡδη ἡ ἀρχαία κριτική⁶ ἐπεσήμανε αὐτὲς τὶς ιδιότητες τοῦ Δημοσθένη. Ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς⁷ ὑπογραμμίζει τὴ μεγάλη ποικιλία τοῦ λεξιλογίου του, τὶς ἐπιτάσεις καὶ τὶς ἀνέσεις τοῦ τόνου, τὸ ἔντονο πάθος καὶ τὶς ἐναλλαγές του, τὴ σαγηνευτικὴ δύναμη τοῦ ρυθμοῦ τοῦ λόγου του μὲ τὶς «παρισώσεις καὶ παρομοιώσεις καὶ ἀντιθέσεις καὶ τὰ παρωνομασμένα τὰ τε ἀντιστρέφοντα καὶ τὰ ἐπαναφερόμενα» καὶ τὶς ἁρμονίες ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴ συναρμογὴ τῶν λέξεων, ὥστε νὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἐμμελής καὶ εὐρυθμὸς ὁ λόγος. Συνελόντι εἰπεῖν, «οὐ γὰρ ἐστὶ οὐδεμία Δημοσθένους, ἥτις οὐκ ἐμπεριείληφε ῥυθμοὺς καὶ μέτρα τὰ μὲν ἀπηρτισμένα καὶ τέλεια, τὰ δ' ἀτελῆ».

Ἡ σύγχρονη κριτικὴ ἔχει ἐπίσης ἐξετάσει ἀναλυτικὰ τὴ Δημοσθένεια ρητορική δεινότητα καὶ τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ἐπιτυγχάνεται. Δὲν σκοπεύουμε ἐδῶ νὰ ἀναφερθοῦμε λεπτομερῶς σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Δὲν μπορούμε ὅμως νὰ μὴν παραπέμψουμε στὶς μελέτες τοῦ Friedrich Blass⁸, τοῦ G. Ronnet⁹, καὶ τὴν ὑπομνηματισμένη ἔκδοση τοῦ περὶ τοῦ στεφάνου λόγου τοῦ Δημοσθένη ἀπὸ τὸν Hermann Wankel¹¹. Ἡ συχνὴ χρῆση ἀφρημένων

5. Βλ. *αὐτόθι*, σ. 50.

6. Α. Anastasiou, *Zur antiken Wertschätzung der Beredsamkeit des Demosthenes*, Kiel 1966, 6-34, καὶ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους μὲ τὸν Δημοσθένη ρήτορες, σσ. 55-66.

7. Βλ. Κατσούρης, *Ρητορική Ὑπόκριση*, 60 κ.ε.

8. *Die Attische Beredsamkeit*, 3. Abteilung 1. Abschnitt: Demosthenes, Leipzig 1889 (Hildesheim 1962), *ιδιαιτέρα* στίς σσ. 65-225.

9. *Étude sur le style de Démosthène dans les discours politiques*, Paris 1971.

10. *Demosthenes. Rede für Ktesiphon über den Kranz*, I-II Heidelberg 1976. Βλ. ἐπίσης τὴν ὑπομνηματισμένη ἔκδοση τοῦ λόγου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Η. Yunis, *Demosthenes on the crown*, Cambridge 2001. Βλ. ἐπίσης τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Α.

οὐσιαστικῶν σὲ - σις (σπάνια στοὺς ἄλλους ῥήτορες), οἱ λογοτυπικὲς ἐπι- κλήσεις θεῶν¹¹, λεξιλόγιό¹² πού ἐκφράζει συναίσθημα καὶ ἠθικὲς ιδιότητες, ἡ συχρότητα τοῦ ὁποίου εἶναι μεγάλη στὸν περὶ τοῦ στεφάνου¹³ λόγῳ, ἡ ὄχι ἀπόλυτη συμμετρικὴ δομὴ ἀνάλογη μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς νοηματοδότησης¹⁴, οἱ συχνὲς ἀποστροφές¹⁵, ἡ ἀναφορὰ καὶ ἡ ἐπαναφορὰ, ἡ ἀναστροφή ἢ ἐπαναστροφή, ἡ ἀναδίπλωσις, ἡ ἀντιστροφή, οἱ ἀντιθέσεις, ἡ ἐναλλαγὴ ἢ ὁ συνδυασμὸς τοῦ πολυσύνδετου καὶ τοῦ ἀσύνδετου, ἡ ὑποφορὰ, ἡ ἐναλλαγὴ ἢ ὁ συνδυασμὸς μακρῶν περιόδων καὶ βραχυλογίας, οἱ λεξιλογικὲς δυάδες, ἡ εἰρωνεία, ἡ μετωνυμία, οἱ βρισιές, τὸ μέλος καὶ ὁ ρυθμὸς πού δημιουργεῖται ἰδιαίτερα μὲ τὶς μετρικὲς *clausulas*¹⁶ εἶναι μερικὰ μόνο ἀπὸ τὰ μέσα πού χρησιμοποιεῖ ὁ Δημοσθένης¹⁷ μὲ τὰ ὁποῖα οἰκοδομεῖ τὴ δεινότητα τοῦ λόγου του, δεινότητα τὴν ὁποία τόσο οἱ ἀντίπαλοί του ὅσο καὶ ὁ ἴδιος ἀγνωρίζουν.¹⁸ Πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Yunis H.¹⁹ ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι τόσο συμπυκνωμένο πού τὸ διαποτίζει ὀλόκληρο αὐτὸ καὶ τὰ μέρη του, κάθε πρόταση, κάθε λέξη καὶ κάθε συλλαβὴ μὲ τὸν ἐπιδιωκόμενο σκοπὸ τοῦ

Anastasiou, *Zur antiken Wertschätzung der Beredsamkeit des Demosthenes*, Kiel 1966, καθὼς καὶ L. Pierson, *The Art of Demosthenes*, Meisenheim am Glan 1976.

11. Π.χ. ὁ Ζεὺς καὶ πάντες θεοί, περὶ τοῦ στεφάνου 285, ὁ γῆ καὶ θεοί, περὶ τοῦ στεφάνου 139, 158, 294 (βλ. Ronnet, 14, 16 κ.ε.).

12. Γιὰ τὸ λεξιλόγιό βλ. καὶ H. Yunis, *Demosthenes On the Crown*, Cambridge 2001, 19.

13. Ἀναφέρονται 93 περιπτώσεις τῆς πρώτης κατηγορίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ λέξεις ἔχθρα, χάρις καὶ εὐνοία 46 φορές· ἡ λέξη εὐνοία 23 φορές καὶ ἡ λέξη ἔχθρα 13 φορές, καὶ 51 περιπτώσεις τῆς δευτέρας (βλ. Ronnet, 17-20).

14. Βλ. Ronnet, 55 κ.ε. (*Antithèse et symmetrie*) καὶ H. Yunis, 19 κ.ε. Παραδείγματα ἀντιθετικῆς συμμετρίας βλέπουμε στὶς παραγράφους 66, 119, 198, 212.

15. Ὀναμαστικὴ ἀποστροφή στὸν Αἰσχίνη: 10, 21, 41, 49, 63, 66, 72, 76, 82, 97, 112, 117, 120, 121-2, 124-5, 191, 196, 199, 208, 222, 238, 256, 257, 265, 270, 280, 285-6, 289, 290, 306, 309, 315. Ἀποστροφή στὸν Αἰσχίνη σὲ δεῦτερο πρόσωπο: 51-2, 69, 82-83, 119, 128, 129, 131, 140, 150, 162, 180, 192, 193, 200, 209, 232, 233, 239, 242-3, 244-5, 251, 258-265, 266, 272, 273, 281, 282-4, 292, 297, 299, 310 311-2, 314, 316-8, 319-320. Ἀποστροφή στὸν Αἰσχίνη σε τρίτο πρόσωπο: 53, 124, 217, 274, 284. Σὲ δεῦτερο πρόσωπο πληθυντικοῦ: 287, 288, 303. Ἀναφορὰ στὸν ἑαυτὸ του ὀνομαστικὰ κάνει ὁ ῥήτορας στὶς παραγράφους 197 καὶ 304.

16. Βλ. σχετικὰ μὲ αὐτὰ βλ. Blass, ὁ.π., σ. 105-112, Yunis, 24 κ.ε. Καὶ σχετικὰ μὲ τὸν ρυθμὸ στὸν περὶ τοῦ λόγου καὶ ποιά εἶναι τὰ ἀρμόζοντα μέτρα γιὰ τὴ δημιουργία του βλ. Ἀριστοτέλη, *Ῥητορικὴ Γ'* βιβλίο, κεφ. VIII, 1-6. Βλ. ἐπίσης E. M. Cope, *An Introduction to Aristotle's Rhetoric with Analysis, Notes and Appendices*, London and Cambridge 1867, 303-306 καὶ Appendix C, 379-392.

17. Ronnet, ὁ.π., καὶ Yunis, 19-24.

18. Βλ. Κατσούρης, *Ῥητορικὴ Ὑπόκριση*, 50 κ.ε., 57.

19. Yunis H., *Demosthenes On the Crown*, Cambridge 2001, 17.

συγγρυνφέα του.²⁰ Τὰ ἐπιχειρήματα εἶναι στέρα, ἔστω καὶ ἂν στὴν πραγματικότητα εἶναι λανθασμένα καὶ παραπλανητικά, καὶ ὁ λόγος του δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ ὁμιλῶν εἶναι εἰλικρινὴς καὶ ἔντιμος καὶ ὅτι δὲν θέλει νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς ἀκροατὲς του.²¹ Ἡ ἐντύπωση ἀκόμη ποὺ δημιουργεῖται τῆς φυσικότητας καὶ τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἀπουσίας τοῦ προσχεδιασμένου λόγου προκαλεῖ τὴν αἴσθησι ἀκροατῶν ὅτι συμμετέχουν καὶ οἱ ἴδιοι στὴν ὅλη ἐπιχειρηματολογία καὶ συν-συλλογίζονται μὲ τὸν ῥήτορα, ἐξάγοντας τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα ὁ Δημοσθένης θέλει νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς ἀκροατὲς του. Θὰ πρέπει ἴσως νὰ ἀναφέρουμε ἀκόμη τὰ ἐπιχειρήματα ἐκ τοῦ ἀδυνάτου²², τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς,²³ τῆς λύσεως κατὰ περιτροπὴν,²⁴ τοῦ ὕφους τοῦ πανηγυρικοῦ λόγου²⁵, τοῦ ὕφους ἐπιταφίου λόγου,²⁶ των παραδειγμάτων,²⁷ τῶν μεταφορῶν καὶ τῶν παρομοιώσεων.²⁸ Τῆς τελευταίας κατηγορίας οἱ πῦρ ἐκτενεῖς καὶ ἀξιόλογες εἶναι στίς παραγράφους 194²⁹ καὶ 243, ποὺ ἀναφέρονται ἀντίστοιχα ἡ πρώτη σὲ ναυάγιο καὶ ἡ δευτέρα στὴ σχέση γιαιτροῦ καὶ ἀσθενοῦς. Ἡ πρώτη συσχετίζεται μὲ τὸν ἑαυτὸ του: ὅπως ὁ ναυκλῆρος ποὺ, παρόλο ποὺ κάνει τὸ καθετὶ γιὰ νὰ σώσῃ τὸ καρὰβι του στὴ φουρτούνα, δὲν τὰ καταφέρει, τὸ ἴδιο καὶ ὁ ἴδιος, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Δημοσθένης δὲν στρατηγοῦσε, ὅπως τονίζει. Ἡ δευτέρα συσχετίζεται μὲ τὸν Αἰσχίνη, ὁ ὁποῖος παραβάλλεται μὲ γιαιτρό, ὁ ὁποῖος ὅταν ἐπισκέπτεται τὸν ἀσθενῆ δὲν τοῦ λέει τί πρέπει νὰ κάνει γιὰ νὰ θεραπευτεῖ,

20. Γιὰ τὴ γενικὴ ἐντύπωση καὶ ἀποτελεσματικότητά τοῦ Δημοσθένειου λόγου εἶναι χαρακτηριστικὰ τὰ ὅσα γράφει ὁ Delaunoy M. ("Du plan logique au plan psychologique chez Démosthène, *LEC* 19, 1951, 186): "Démosthène construit son plan comme une symphonie où les thèmes fondamentaux, au lieu d' être développés à fond, chacun successivement, circulent librement sans telle ou telle variation, parfois sous une seule mélodie, parfois en combinant plusieurs, et chaque fois avec une orchestration variée (choix de mots, allure oratoire de phrases, etc)".

21. Yunis ο.π., 18. Στὴ σ. 23 σημειώνει: «he distorts the facts where he can, casts them in a light favorable to his case where necessary, and otherwise omits them if they are inconvenient».

22. Βλ. π.χ. τίς παραγράφους 10, 112, 139, 191, 192, 199.

23. Π.χ. παρ. 217.

24. Βλ. π.χ. 28, 151, 227-231, 245, 252-5, 299-300.

25. Π.χ. 201-5, 238.

26. Π.χ. 97-99, 208.

27. Π.χ. 132-5, 136, 137, 319.

28. Π.χ. 122, 153, 194, 198, 214, 227, 243, 262, 298, 308. Γιὰ τίς παρομοιώσεις ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι εἶναι χρήσιμες καὶ στὸν πεζὸ λόγο, ὥστόσο, δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται συχνά, ἀφοῦ αὐτὲς εἶναι ἴδιον τοῦ ποιητικοῦ λόγου (*Ρητ.* 1406b 24-25. χρήσιμον δὲ ἢ εἰκῶν καὶ ἐν λόγῳ, ὀλιγάκις δὲ ποιητικὸν γὰρ).

29. Βλ. σχετικά μὲ αὐτὲς τίς μεταφορὲς Wankel, *ad locos*.

ὅταν ὅμως πεθάνει καὶ ταφεῖ, πάει στὸ μνήμα καὶ λέει ἀναλυτικὰ ὅτι, ἂν εἶχε κάνει αὐτὸ κι αὐτό, δὲν θὰ πέθαινε.

Μιά ὅμως ἀκόμα μέθοδος ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ Δημοσθένης, ὅπως τὴν ἀποκαλύπτει ὁ μεγαλύτερος ἀντίπαλός του, ὁ Αἰσχίνης, εἶναι ἡ ἐξῆς: «ὁ μὲν γὰρ κατήγορος ἀπολογεῖται, ὁ δὲ φεύγων τὴν γραφὴν κατηγορεῖ». ³⁰ Λεπτομερέστερα ἐκτίθεται αὐτὴ ἡ μέθοδος στὸν κατὰ Τιμάρχου, 173 κ.ε., λόγο του: «κατεπαγγέλεται γὰρ πρὸς αὐτούς... ὡς ἐγὼ πυνθάνομαι, λήσειν μεταλλάξας τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ὑμετέραν ἀκρόασιν, καὶ περιστήσειν τῷ μὲν φεύγοντι θαρρεῖν, ὅταν αὐτὸς δεῦρο παρέλθῃ, ἐκπεπληχθαι δὲ τῷ κατηγορῶ καὶ πεφοβῆσθαι περὶ αὐτοῦ, τοσοῦτους δὲ καὶ τηλικούτους ἐκκαλεῖσθαι παρὰ τῶν δικαστῶν θορύβους... ὥστ' οὐδὲ ἀπαντήσεσθαι με ἐπὶ τὸ δικαστήριον ἀπολογησόμενον, ὅταν τὰς εὐθύνας διδῶ, ἀλλ' ἀγαπήσειν, ἐὰν μετρίῳ τιμήματι περιπέσω καὶ μὴ θανάτῳ ζημιῶμαι, μηδενὶ δὲ τρόπῳ καθ' ὑμῶν αὐτῶν γέλωτα τῷ σοφιστῇ καὶ διατριβῆν παράσχητε, ἀλλ' ὑπολαμβάνεθ' ὄρᾳν εἰσεληλυθότα οἴκαδε καὶ σεμνυνόμενον ἐν τῇ τῶν μειρακίων διατριβῇ, διεξιότα, ὡς εὖ τὸ πρᾶγμα ὑφείλετο τῶν δικαστῶν: «ἀπαγαγὼν γὰρ αὐτοὺς ἀπὸ τῶν περὶ Τιμαρχον αἰτιῶν, ἐπέστησα φέρων ἐπὶ τὸν κατήγορον καὶ Φιλιππον καὶ Φωκέας, καὶ φόβοις ἐπήρητησα τοῖς ἀκροωμένοις, ὥστ' ὁ μὲν φεύγων κατηγορεῖ, ὁ δὲ κατήγορος ἐκρίνετο, οἱ δὲ δικασταί, ὧν μὲν ἦσαν δικασταί, ἐπελάθοντο, ὧν δ' οὐκ ἦσαν κριταί, περὶ τούτων ἤκουον». Ἐπιτυγχάνει δηλαδὴ ὁ Δημοσθένης νὰ ἀντιστρέψῃ τὴ διαδικασία καὶ ἀπὸ κατηγορούμενος νὰ γίνῃ κατήγορος, ὁ δὲ κατήγορος νὰ γίνῃ κατηγορούμενος. ³¹ Αὐτὴ τὴ μέθοδο ἀκολουθεῖ καὶ στὸν περὶ τοῦ στεφάνου λόγος του, μὲ τὰ γνωστά ἀποτελέσματα. Στὴ συνέχεια θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ καταδείξουμε πῶς γίνεται αὐτὸ στὸν λόγο αὐτό.

Ἦδη στὸ προοίμιο συναντοῦμε τὶς λέξεις λοιδορία (§3) καὶ διαβολαὶ (§7)· στὴν §9, ἀρχίζοντας οὐσιαστικὰ τὴν ἀπολογία του, λέει γιὰ τὸν Αἰσχίνην «τὰ πλεῖστα κατεψεύσατό μου»· στὴν §10 συνδυάζει τὴ λέξη λοιδοροῦμαι μὲ τὸ βλασφημῶ, «ὅσα λοιδορούμενος βεβλασφήμηκεν περὶ ἐμοῦ»· καὶ συμπληρώνει μὲ τὸ ὅτι «ἅπαντ' ἐπλάττετο»· μὲ ἓνα λογοπαίγνιο («κακοήθης δ' ὢν... εὐήθης ὡήθης») ἐπαναλαμβάνει τὴ λέξη λοιδορία καὶ στίς ἐννοιες τοῦ ψεύδους καὶ τῆς διαβολῆς («ἅ κατεψεύδου καὶ διέβαλλες», §11) κλεί-

³⁰ κατὰ Κτησιφῶντος, 193. Βλ. καὶ 55 «κἂν μὴ θέλω ἀποκρίνεσθαι, ἀλλ' ἐγκαλύπτωμαι καὶ ἀποδιδράσκω, ἐκκαλύψιν μὲ φησι προσελθῶν καὶ ἄξειν ἐπὶ τὸ βῆμα καὶ ἀναγκάσειν ἀποκρίνασθαι».

³¹ Αὐτὸ εἶναι ἡ λεγομένη «μετάστασις», σύμφωνα τουλάχιστον μὲ τὸ «περὶ μεταστάσεως» κεφάλαιον τοῦ «περὶ τῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως σχημάτων» τοῦ Ἀλεξάνδρου (βλ. Spengel L., *Rhetores Graeci*, III, 26).

νοντας τὴν παράγραφο μὲ μιὰ ἐντυπωσιακὴ μεταφορὰ («τῆς δὲ πομπείας ταύτης»).³² Αὐτὲς οἱ κατηγορίες ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐπεκτείνονται μὲ διάφορους τρόπους: § 13 “ἐχθροῦ ἐπήρειαν ἔχει καὶ ὕβριν καὶ λοιδορίαν καὶ προπηλακισμόν”, § 13 “ἐν ἐπήρειας τάξει καὶ φθόνου / ἐτραγῶδει καὶ διεξήει”, ὅπου τὸ τραγῶδῶ χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν ἔννοια τῆς διαβολῆς, τοῦ πλαστοῦ καὶ τοῦ μὴ ἀληθοῦς, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν § 14 “διέβαλλε καὶ διεξήει”, § 15 “αἰτίας καὶ σκώμματα καὶ λοιδορίας συμφορήσας ὑποκρίνεται”, § 17 “κατεψεύσατό μου”, § 20 “διέβαλλεν”. Στὴν ἴδια παράγραφο μὲ μιὰ δυάδα οὐσιαστικῶν μὲ ὁμοιοτέλευτο τονίζει ὅτι τὰ ἀδικήματα τοῦ Αἰσχίνη καὶ τῶν συντρόφων του εἶναι δωροδοκίες (“τὰ τούτων ἀδικήματα καὶ δωροδοκήματα”). Ἡ ἔννοια τῆς δωροδοκίας ἐνισχύεται περαιτέρω μὲ τὸ ῥήμα μισθώσας (§ 21) ποῦ ἀναφέρεται ὄχι μόνον στὸν Φιλοκράτη τὸν Ἀγνούσιο ἀλλὰ καὶ στὸν Αἰσχίνη. § 22 χαρακτηρίζεται γιὰ μεγάλη ἀναίδεια· οἱ ἔννοιες τῆς διαβολῆς, τοῦ ψεύδους, τῆς συκοφαντίας καὶ τῆς δωροδοκίας ἐπανέρχονται στὶς ἐπόμενες παραγράφους: § 24 “διαβάλλει τὴν πόλιν τὰ μέγιστ’ ἐν οἷς ψεύδεται / κατεψεύσατό μου”³³, § 27 “ἄ νῦν οὗτος διέσυρε”, § 28 “τοῦτό μου διαβάλλει”, § 31 “δωροδόκημα δὲ τῶν ἀδίκων τούτων ἀνθρώπων”³⁴. Στὴν § 25 ἐνισχύεται ἀκόμη πιὸ πολὺ ἡ κατηγορία, ἀφοῦ ὁ Αἰσχίνης ἀναφέρεται ὡς «ὁ Φιλίππῳ πάντα συναγωνιζόμενος». Οἱ ἐνέργειες τοῦ Αἰσχίνη χαρακτηρίζονται ὡς κακούργημα (§ 32). Ἡ κατηγορία τῆς δωροδοκίας καὶ τῆς ἐξαγορᾶς, καθὼς καὶ τῆς συνέργειας μὲ τὸν Φίλιππο ἐπαναλαμβάνεται στὴν § 32 “ὠνεῖται παρ’ αὐτῶν”, § 33 “μισθοῦται τὸν κατάπτυστον τουτονί, οὐκέτι κοινῇ μετὰ τῶν ἄλλων πρέσβων, ἀλλ’ ἰδίᾳ καθ’ αὐτόν”, § 34 “αἰτίαι καὶ βλασφημίαι”· ὁ Αἰσχίνης εἶναι ὁ αἴτιος γιὰ ὅλες τὶς συμφορὲς τῆς πόλεως (§ 35), ἐξαγοράστηκε μὲ χρυσὸ (§ 36 “τοῦτον δὲ χρυσίον λαβεῖν”), εἶναι μισθωτὸς τοῦ Φιλίππου (§ 38 “οὗτος ὁ μισθωτὸς”) εἶναι συνεργὸς καὶ συναγωνιστὴς τοῦ Φιλίππου (§ 41) καὶ γι’ αὐτὸ «ἀπαγγείλας τὰ ψεύδη καὶ φενακίσας ὑμᾶς... αὐτὸς αἴτιος ὢν”. § 42 ἐπανάληψη τῆς κατηγορίας: “τὰ τούτων ἀδικήματα καὶ δωροδοκήματα / ἐξηπάτησθε... ἐξηπάντηντο”, καὶ ἐνδιάμεσα αὐτῶν τῶν ρημάτων ἡ κατηγορία τῆς ἐξαγορᾶς τους. “μισθωσάντων ἑαυτούς”. Οἱ ὑπόλοιποι Ἕλληνες, ὅπως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ξεγελάστηκαν (“πεφανακισμένοι καὶ διημαρτηκότες”), ἐνῶ ἀντίθετα ὁ Αἰσχίνης καὶ οἱ ὅμοιοί του ἀδιεφθεί-

32. Βλ. σχετικὰ Wankel, *ad locum*.

33. Μὲ τὸν ἔξυπνο αὐτὸ τρόπο ὁ Δημοσθένης τὴ διαβολὴ τοῦ Αἰσχίνη ἀπὸ προσωπικῆς, δηλαδὴ νὰ στρέφεται ἐναντίον του, τὴν μετατρέπει σὲ δημόσια, δηλαδὴ που στρέφεται ἐναντίον τῆς πόλεως.

34. Ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Fox W. (*Die Kranzrede des Demosthenes*, Hildesheim. New York 1977, 271), αὐτὴ ἡ φράση μετρικὰ ἀποτελεῖ ἓνα ὀλοκληρωμένο δακτυλικὸ ἐξάμετρο.

ροντο» (§44)· τὸ ρῆμα αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐπεξηγεῖται πῶς κάτω, §45 “δωροδοκούντων καὶ διαφθειρομένων ἐπὶ χρήμασι”. §46 ἔμμεσα κατηγορεῖται ὁ Αἰσχίνης ὅτι εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῶν πόλεων ποὺ πούλησαν τὰ πάντα στὸν Φίλιππο, καὶ διαπίστωσαν ἀργότερα ὅτι πούληθηκαν καὶ οἱ ἴδιοι σ’ αὐτόν: “τᾶλλα πλὴν ἑαυτοὺς οἰομένους πωλεῖν πρώτους ἑαυτοὺς πεπρακέναι αἰσθέσθαι”. Στὴν ἴδια παράγραφο, “ἔδωροδόκουν”. Ἡ κατηγορία ἐπαυξάνεται (§47) μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Αἰσχίνη καὶ τῶν ὁμοίων του ὡς προδοτῶν, μιὰ ἔννοια ποὺ ἐπαναλαμβάνεται ἀρκετὲς φορὲς καὶ μὲ ἔντονο τρόπο: “τὸ τοῦ προδιδόντος συμφέρον... τῷ προδότῃ... τοῦ προδότου”, §49 “ὕμῖν, Αἰσχίνη, τοῖς προδιδούσι καὶ μισθαροῦσιν... ἐφ’ ὧ τε δωροδοκήσετε... ὑμεῖς ἐστὲ σῶοι καὶ ἔμμιθοι”, §50 “τὴν τοῦτου τότε μισθαρίαν”. Ὁ Δημοσθένης, σὲ μιὰ ἀποκορύφωση τῶν κατηγοριῶν ἐναντίον τοῦ ἀντιπάλου του, μὲ μιὰ ἀποστροφή σὲ δεῦτερο πρόσωπο στὸν Αἰσχίνη καὶ μὲ μιὰ παρομοίωση (§51-52) τὸν κατηγορεῖ ὅτι εἶναι μισθωτὸς τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου: «καὶ φιλίαν γε καὶ ξενίαν αὐτὴν (sc. τὴν μισθαρίαν) ὀνομάζει... ἐγὼ σοι ξενίαν Ἀλεξάνδρου; πόθεν λαβόντι ἢ πῶς ἀξιωθέντι; οὔτε Φιλίππου ξένον οὔτ’ Ἀλεξάνδρου φίλον εἶπομ’ ἂν ἐγὼ σε, οὐχ οὔτω μαίνομαι, εἰ μὴ καὶ τοὺς θεριστὰς καὶ τοὺς ἄλλο τι μισθοῦ πράττοντας φίλους καὶ ξένους δεῖ καλεῖν τῶν μισθωσαμένων. Ἀλλὰ μισθωτὸν ἐγὼ σε Φιλίππου πρότερον καὶ νῦν Ἀλεξάνδρου καλῶ, καὶ οὔτοι πάντες. Εἰ δ’ ἀπιστεῖς, ἐρώτησον αὐτούς, μᾶλλον δ’ ἐγὼ τοῦθ’ ὑπὲρ σοῦ ποιήσω. Πότερον ὑμῖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δοκεῖ μισθωτὸς Αἰσχίνης ἢ ξένος εἶναι Ἀλεξάνδρου;» Ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ πλήθους, μᾶλλον τῶν ὁπαδῶν τοῦ Δημοσθένη, ἀποτελεῖ μιὰ συνισταμένη τοῦ τρόπου τῆς ὑπερασπιστικῆς τακτικῆς του.³⁵ Ἀπὸ κατηγορούμενος ὁ Δημοσθένης κατορθώνει σὲ ἕνα καίριο σημεῖο τοῦ λόγου του ὄχι μόνο νὰ μὴν ἀπολογεῖται, ἀλλὰ καὶ νὰ γίνῃ κατήγορος τοῦ Αἰσχίνη. Οἱ φωνές τοῦ πλήθους, πιθανώτατα, “μισθωτὸς μισθωτὸς”,

35. Αὐτὸ τὸ σημεῖο μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἕνα καλὸ δείγμα αὐτοῦ ποὺ δνόμαζαν οἱ ρητοροδιδάσκαλοι “προσποίησις σχεδιασμοῦ”, δηλαδή αὐτοσχεδιασμοῦ (ex tempore). Αὐτὴ τὴν τακτικὴν χρησιμοποιοεῖ ὁ Δημοσθένης πολὺ συχνά στὸ λόγο του. Βλ. καὶ Fox W., *op. cit.*, 56 καὶ σημ. 12. Συνάδει μὲ αὐτὸ ποὺ τονίζει ὁ Ἀριστοτέλης στὴ *Ρητορικὴ*, 1404b 18 κ.ε., “δεῖ λανθάνειν ποιούντας καὶ μὴ δοκεῖν λέγειν πεπλασμένως, ἀλλὰ πεφυκότως· τοῦτο γὰρ πιθανόν, ἐκεῖνο δὲ τούναντίον”. Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα βλ. Dorjahn A., On Demosthenes’ ability to speak extemporaneously, *TAPA* 78, 1997, 69-76 (ὅπου ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὸν *περὶ τοῦ στεφάνου λόγῳ*); βλ. ἀκόμη τοῦ ἴδιου, *TAPA* 81, 1950, 9-15 (ἐξέταση ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτικὴν γωνία τοῦ *περὶ τῆς παραρρησιβείας* λόγου) καὶ *AJP* 78, 1957. 290-293 (ὅπου μιᾶ γιὰ “simulated extemporization”). Ἀναφορικὰ μὲ τὴ πρόκληση θορύβου, ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας, ἐκ μέρους τοῦ πλήθους ποὺ παρακολουθεῖ μιὰ δίκην, βλ. Bers V., *Dikastic thorybos, History of Political Thought* 6, 1985, 1-15.

δημιουργούν μια καινούργια ατμόσφαιρα για τη συνέχιση του λόγου του. Τό ότι έχουμε τέτοια έμπλοκή του πλήθους φαίνεται από τη φράση του Δημοσθένη άμέσως μετά: “άκούεις ά λέγουσιν”. Μετά από αυτό ή άπάντηση στις νομικές κατηγορίες του Αισχίνη δέν θά ένδιέφεραν και τόσο πολύ τους Ἀθηναίους, γιατί θά περιέπιπταν σέ δευτερευούσης σημασίας θέμα.

Ἡ επίθεση ώστόσο του Δημοσθένη έναντίον του Αισχίνη δέν σταματᾷ έδῶ. Ἀφοῦ προβλήθηκε στό μάτια τῶν άκροατῶν ότι είναι μισθωτός και προδότης, επανέρχεται στό θέμα στην §61 μιλώντας για τό πρωτοφανές φαινόμενο τῶν πολλῶν προδοτῶν και δωροδόκων, συναγωνιστῶν και συνεργῶν του Φιλίππου, μεταξύ τῶν όποιων φυσικά συμπεριλαμβάνει και τόν Αισχίνη. Οι έχθροί τῆς πόλεως, συνεχίζοντας λέει στην §82 σέ μιᾷ άποστροφή σέ δεύτερο πρόσωπο τόν Αισχίνη, είναι φίλοι του. Και με μιᾷ παθητική και έντυπωσιακή κατάληξη λέει: «ῶ βλασφημῶν περι έμοῦ και λέγων ώς σιωπῶ μέν λαβῶν, βοῶ δ' άναλώσας. άλλ' οὔ σύγ', άλλᾷ βοᾶς μέν έχων, παῦσει δ' οὔδέποτ' έάν μή σ' οὔτοι παῦσωσιν άτιμῶσαντες τῆμερον». §95 Ξανά πάλι οι κατηγορίες για βλασφημίες, συκοφανρίες και ψεύδη· §108 σέ άντιδιαστολή με τῆ δική του πολιτική, ύπαινεκτικά ή πολιτική συμπεριφορά του άντιπάλου του χαρακτηρίζεται ώς βάσκανον και πικρόν και κακῆθες πολίτευμα, και ότι ό Αισχίνης πῆρε δῶρα και ξενίαν από τόν Φίλιππο· §111 διέβαλλε· §113 σέ τρίτο πρόσωπο, “οὔτος συκοφαντῶν” και σέ άποστροφή σέ δεύτερο πρόσωπο, “ῶ συκοφάντα”. §118 “συκοφαντῶν”· §119 ό Αισχίνης χαρακτηρίζεται και πάλι “παμπόνηρος άνθρωπος και θεοῖς έχθρός και βάσκανος”, και στην άμέσως επόμενη §120 ώς σκαιός και άναίσθητος, και μάλιστα σέ μιᾷ άποστροφή όνομαστικά σέ δεύτερο πρόσωπο· §121 σέ μιᾷ κλίμακα με συνεχεῖς ρητορικές έρωτήσεις και με άποστροφή όνομαστικά πάλι σέ δεύτερο πρόσωπο: «τί οὔν, ῶ ταλαίπωρε, συκοφαντεῖς; τί λόγους πλάττεεις; τί σαυτὸν οὐκ έλλεβορίζεις επί τούτοις; άλλ' οὔδ' αισχύνει φθόνου δίκην εισάγων... και νόμους μεταποιῶν, τῶν δ' άφαιρῶν μέρη...; και βοᾶς ρητᾶ και ἄρρητ' όνομάζων, ώσπερ έξ άμάξης...» §124 ‘έμοῦ πομπεύειν άντι του κατηγορεῖν εἴλετο’ (πβ. και §11 πομπείας), τῆς πόλεως έχθρόν, 125 τούτων έχθρός. §126-127 μετά από τήν επανάληψη τῆς κατηγορίας για βλασφημίες και πολλά ψεύδη καταλήγει χαρακτηρίζοντας τόν Αισχίνη ώς σπερμολόγον, περίτριμμ' άγορᾶς, ὄλεθρον γραμματέα, και λίγο πιό κάτω, σέ άποστροφή, καθαρμα, άναίσθητον (§128), άχάριστον και πονηρόν φύσει (§131), για νά επαναλάβει τόν χαρακτηρισμό του ώς μισθωτοῦ του Φιλίππου (“μισθῶσας σαυτὸν κατά τουτωνι πολιτεύει / ά υπέρ τῶν έχθρῶν άπεδείχθη πράττων”).

Ἡ κατηγορία τῆς προδοσίας κατά του Αισχίνη ένισχύεται από τόν Δημοσθένη στις §§ 132-138 με τήν άναφορά σέ τρεῖς συγκεκριμένες περιπτώσεις άνθρώπων του Φιλίππου και έχθρῶν τῆς πόλεως, τούς όποιους ό

Αἰσχίνης ὑποστήριξε καὶ μὲ τοὺς ὁποίους συνεργάστηκε, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ἴδιου: Πρῶτον· ὁ ᾿Αντιφῶν, ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν διαψήφισιν καὶ τὴ διαγραφὴν τοῦ ἀπὸ τοὺς καταλόγους τῶν πολιτῶν, ὑποσχέθηκε στὸν Φίλιππο νὰ τυρπολήσει τὰ νεώρια. Ὁ Αἰσχίνης, βοῶν ὁ βάσκανος οὗτος καὶ κεκραγῶς, κατόρθωσε ἀρχικὰ νὰ ἀφεθεῖ ἐλεύθερος, ἀφοῦ εἶχε συλληφθεῖ ἄνευ ψηφίσματος ἀπὸ τὸν Δημοσθένη· στὴ συνέχεια ἕμως ἢ ἐξ ᾿Αρείου πάγου βουλὴ τὸν συνέλαβε καὶ τὸν θανάτωσε, ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ κάνουν καὶ μὲ τὸν Αἰσχίνην («στρεβλώσαντες αὐτὸν ἀπεκτείνετε, ὡς ἔδει γε καὶ τοῦτον.»), διαφορετικὰ θὰ τὴν εἶχε γλυτώσει ἐξαιτίας τοῦ σεμνολόγου τούτου. Δεύτερον· ὁ Πύθων ὡς πρεσβευτὴς τοῦ Φιλίππου στὴν ᾿Αθῆνα. Ἐνῶ ὁ Δημοσθένης «ἀναστάς ἀντεῖπε καὶ τὰ τῆς πόλεως δίκαι' οὐχὶ προῦδακε», ὁ Αἰσχίνης «συνηγωνίζετο καὶ τάναντί' ἐμαρτύρει τῇ πατρίδι, καὶ ταῦτα ψευδῆ.» Τρίτον· ὁ Ἀνάξιμος ὁ κατάσκοπος τοῦ Φιλίππου. Ὁ Αἰσχίνης «μόνος μόνῳ συνῆει καὶ ἐκοινολογεῖτο» καὶ ἐπομένως εἶναι καὶ ὁ ἴδιος κατάσκοπος καὶ πολέμιος τῇ πατρίδι. Ἐνδιάμεσα, μετὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ ᾿Αντιφῶντα, ὁ Δημοσθένης ἀναφέρεται στὴν ἀπόφασιν τῆς ἐξ ᾿Αρείου πάγου βουλῆς νὰ ὀρίσει τὸν Αἰσχίνην «σύνδικον» γιὰ τὸ ἱερὸ τῆς Δήλου, στὴ συνέχεια ἕμως «τοῦτον μὲν ἀπήλασεν ὡς προδότην», ἀνέθεσε δὲ στὸν ᾿Υπερείδην τὴν ἐντολή· καὶ μάλιστα «οὐδεμία ψῆφος ἠνέχθη τῷ μιαιφῶ τούτῳ». Τὸ γεγονὸς ἐπομένως ὅτι ἡ βουλὴ τὸν «ἀπήλασεν» σημαίνει ὅτι τὸν θεώρησε «προδότην καὶ κακόνουν». Ὁ Αἰσχίνης εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι τοῖς μὲν ἐχθροῖς ὑπηρετεῖ, ὑποσκελίζει καὶ συκοφαντεῖ ὅποιον μιᾷ ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῆς πόλεως. τοῖς ἐχθροῖς ὑπηρετῶν μισθαρεῖ (§138), συναγωνίζεται Φιλίππῳ κατὰ τῆς πατρίδος (§139), τὸ τῶν ἐχθρῶν συμφέρον ζητεῖ (§139).

Ἡ προδοσία ἕμως τοῦ Αἰσχίνη, κατὰ τὸν Δημοσθένη, δὲν ἀποδεικνύτῳ τὸν πόλεμο. Ἡ μεγαλύτερη προδοσία του, σύμφωνα πάντοτε μὲ τὸν πολιτικό του ἀντίπαλο, ἦταν ὁ πόλεμος μὲ τὴν ᾿Αμφισσα (§§ 140-159). Ὁ Αἰσχίνης, διαστρέφων τάληθες (§140), μὲ τὰ ψεύδη του (§142, 150), εἶναι «ὁ συγκατασκευάσας καὶ πάντων εἷς ἀνὴρ μεγίστων αἵτιος κακῶν» (§143). Τὸ ρῆμα ποῦ χρησιμοποιοεῖ, συγκατασκευάσας (βλ. καὶ §144 συνεσκευάσθη) εἶναι δηλωτικὸ τῆς κατηγορίας : ὁ Αἰσχίνης ὅ,τι ἔκανε τὸ ἔκανε συνεργαζόμενος μὲ τὸν Φίλιππο καὶ γιὰ τὸν Φίλιππο. Αὐτὸ ἐξ ἄλλου ὁ Δημοσθένης τὸ ἐπαναλαμβάνει σαφέστερα λίγο πιὸ κάτω: «πῶς οὖν ταῦτ' ἐποίησεν; (ἐνν. ὁ Φίλιππος) μισθοῦται τουτονί». Καὶ ἀφοῦ ὀρίστηκε πυλάγορος ἀπὸ τοὺς συμπολίτες του «ἐπέβαιναν ἐφ' οἷς ἐμισθώθη, λόγους εὐπροσώπους καὶ μύθους. . . συνθεῖς», δίνοντας ἔτσι τὴν ἀφορμὴν καὶ τὴν πρόφασιν στὸν Φίλιππο νὰ ἐπέμβει (§156).

Οἱ ἐναλλαγές μεταξὺ τοῦ ἡρεμοῦ τόνου καὶ τοῦ ἔντονου πάθους δημιουργεῖ τὴν αἴσθησιν παλιρροϊκῶν κυμάτων ποῦ πλήττουν τὸν κατήγορό του. Ἡ συσώρευσις σύντομων ρητορικῶν ἐρωτήσεων συμπλεκόμενων μὲ ἀντι-

θέσεις, ὄρκους, ὕβριστικές ἀναφορές, μεταφορές, δεικτική ἀποστροφή στὸν ἀντίπαλό του, κατάλληλο λεξιλόγιο καὶ ρυθμό, χαρακτηρίζει τίς §§158-159. Σημαντικές γιὰ τὴν κατηγορία τῆς προδοσίας οἱ φράσεις «ὁ ταῦτα συμπαρρασκευάσας αὐτῷ», «ὁ τὰς προφάσεις ταύτας ἐνδούς», «ὁ τῶν κακῶν τῶν γεγενημένων μάλιστ' αἴτιος»· ὁ Αἰσχίνης εἶναι «εἷς» τῶν «πολλῶν καὶ πονηρῶν» ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑποφέρει ἡ Ἑλλάδα· εἶναι ἓνας «κοινὸς ἀλειτήριος»,³⁶ αὐτὸς ποὺ παρέσχε (τὸ σπέρμα) καὶ ἔτσι «τῶν φύντων αἴτιος».

Στὸ τμήμα ποὺ ἀκολουθεῖ (§§160-296), ὅπου ὑπερασπίζεται τὴν πολιτική του ἀπὸ τὴν συμμαχία μὲ τὴ Θήβα μέχρι τὴν ἡττα στὴ μάχη τῆς Χαϊρώνειας, ἔλες οἱ προηγούμενες κατηγορίες ἐπαναλαμβάνονται συνεχῶς, ἄλλοτε μὲ μικρότερη καὶ ἄλλοτε μὲ μεγαλύτερη ἔνταση. Ἔτσι ἀναφέρεται στὰ «κατὰ τῆς πατρίδος τούτω πεπραγμένα» (§160), στοὺς «τὰ Φιλίππου φρονοῦντας καὶ διεφθαρμένους» (§161), στὸν «ἐν Ἀμφίσσῃ πόλεμον τούτου ποιήσαντος» (§163), στὸ ὅτι «τὰς πόλεις οὗτοι συνέκρουον» (§163)· σὲ μιὰ συμμετρικὴ ἔκφραση ἀντιπαραθέτει «τοὺς παλοῦντας Φιλίππου τὴν πατρίδα» μὲ τοὺς «ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνίζεσθαι βουλομένους» (§177). Μετὰ ἀπὸ μιὰ δραματικὴ «ἐξίστόρηση» τῶν γεγονότων (§§169-179) μὲ μιὰ ἐντυπωσιακὴ κατάληξη («οὐκ εἶπον μὲν ταῦτα, οὐκ ἔγραφα δέ, οὐδ' ἔγραφα μὲν, οὐκ ἐπρέσβευσα δέ, οὐκ ἔπεισα δὲ Θηβαίους...»), ἐπιτίθεται πάλι (§180) ὡς κεραυνὸς ἐναντίον τοῦ Αἰσχίνῃ μὲ ἓνα ἔντονο πάθος, συνδυασμένο μὲ εἰρωνικὲς ἀναφορὲς στὴν ὑποκριτικὴ τέχνη τοῦ ἀντιπάλου του καὶ μὲ μιὰ ἰσχυρὴ προσωπικὴ ἀντίθεση στὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ Αἰσχίνῃ («τίνα βούλει σέ, Αἰσχίνῃ, καὶ τίν' ἐμαυτὸν ἐκείνην τὴν ἡμέραν θῶ; βούλει ἐμαυτὸν μὲν, ὃν ἂν σὺ λοιδορούμενος καὶ διασύρων καλέσαιοι, Βάτταλον, σέ δὲ μῆδ' ἦρω τὸν τυχόντα, ἀλλὰ τούτων τινὰ τῶν ἀπὸ σκηνηῆς, Κρεσφόντην ἢ Κρέοντα ἢ ὃν ἐν Κολλύτῳ ποτ' Οἰνόμαον κακῶς ἐπέτριψας; τότε τοίνυν κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ὁ Παιανιεὺς ἐγὼ Βάτταλος Οἰνομάου τοῦ Κοθωκίδου³⁷ σοῦ πλείονος ἄξιος ὢν ἐφάνην τῇ πατρίδι. σὺ μὲν γ' οὐδὲν οὐδαμοῦ

36. Βλ. καὶ § 162, σὲ μιὰ προσωπικὴ ἀποστροφή στὸν Αἰσχίνῃ σὲ δεῦτερο πρόσωπο, («ὦ κίναδος», § 196 «πρὸς γε τοῦτον τὸν κατάπτυστον», §200 «τίς οὐχὶ κατέπτυσεν ἂν σοῦ;», § 209 «ὦ κατάρατε καὶ γραμματοκύφω»), § 209 («ὦ τριταγωνιστά», 242 κίναδος, αὐτοτραγικὸς πίθηκος, ἀρουραῖος Οἰνόμαος, § 243 ἐμβρόντητε, § 244 κατάρατε, § 290 ὦ κατάρατ'. Πρβλ. σχετικὰ καὶ Gavigan J., *Classical abuse, CW* 37, 1943-44, 140-1.

37. Ἡ σαρκαστικὴ αὐτὴ ἀναφορὰ στὸν ἀντίπαλό του μὲ τὸν συνδυασμὸ ἑνὸς ἥρωα, τὸν ὁποῖο ὑποδύθηκε ὁ Αἰσχίνῃ στὸ θέατρο, μὲ τὸν ἄσχημο δῆμο τῆς καταγωγῆς τοῦ Αἰσχίνῃ δημιουργεῖ ἀναμφισβήτητα κωμικὸ ἀποτέλεσμα. Βλ. καὶ Zürcher W., *Demosthenes Rede für Ktesiphon Über den Kranz*, Darmstadt 1983, 155 σημ. 60. Πρβλ. καὶ § 242, ὅπου ὁ Αἰσχίνῃ ἀποκαλεῖται «ἀρουραῖος Οἰνόμαος». Σχετικὰ μὲ τὸ εἰρωνικὸ

χρήσιμος ἦσθα· ἐγὼ δὲ πάνθ' ὅσα προσῆκε τὸν ἀγαθὸν πολίτην ἔπραττον». Ἡ ἀντιπαράθεση συνεχίζεται μὲ τὸ σχῆμα σύμβουλος/ δίκαιος πολίτης καὶ συκοφάντης (§188-192), στὸ πρῶτο ἐντάσσει ὁ Δημοσθένης τὸν ἑαυτό του, στὸ δεύτερο τὸν Αἰσχίνη. «Ἀθήνησιν Αἰσχίνης Δημοσθένους κατηγορεῖ» ὅπως ἄλλοι «ἐχθροὶ τῆς πόλεως», ὁ Ἀρίστροτος στὴ Νάξο καὶ ὁ Ἀριστόλεως στὴ Θάσο, «τοὺς Ἀθηναίων κρίνουσι φίλους» (§197). Καὶ πάλι καταλήγει μὲ ἓνα συμμετρικὸ ἀσύνδετο καὶ μιὰ μεταφορά, ὅπως προηγουμένως μὲ τὴν μεταφορὰ ἀπὸ τὸν ναύκληρο καὶ τὸ ναυάγιο (§194): «πράττεται τι τῶν ὑμῖν δοκούντων συμφέρειν, ἄφρονος Αἰσχίνης, ἀντέκρουσέ τι καὶ γέγον' οἶον οὐκ ἔδει· πάρεστιν Αἰσχίνης» (§198). Ἡ κατηγορία τῆς συκοφαντίας ἐπαναλαμβάνεται στὶς §§ 211 καὶ 212· ὁ Αἰσχίνης χρησιμοποιεῖ «ὑπερβολὴ συκοφαντίας» καὶ ἀπὸ αὐτὸν δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει «ὠμότερος συκοφάντης καὶ καταρατότερος». Στὶς §§ 216-217, μὲ ἓνα ἐπιχείρημα εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς παρουσιάζει τὸν ἀντίπαλό του ὡς μισόπολις ἢ συκοφάντης: «συνέθευε καὶ συνευφραίνετο τοῖς πολλοῖς ἢ λυπούμενος καὶ στένων καὶ δυσμεναίνων τοῖς κοινοῖς ἀγαθοῖς οἴκοι καθῆτο» καὶ «ἐφ' οἷς ἔχαιρον οἱ ἄλλοι, ταῦτ' ἐλυπεῖθ' ὄρων».³⁸

Ἡ τεχνικὴ ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ Δημοσθένης εἶναι σχετικὰ ἥρεμος τόνος στὴ διήγηση καὶ στὸ τέλος κάθε μιᾶς μικρότερης ἐξιστόρησης ἐπίθεση στὸν ἀντίπαλό του μὲ ἔνταση καὶ πάθος, εἶναι αὐτὸ ποὺ ὀνόμαζε ὁ Διονύσιος ἐπίτασις καὶ ἄνεσις· τέτοιες διαδοχικὲς ἐπιτάσεις καὶ ἀνέσεις χαρακτηρίζουν τὸν λόγο του. Ἔτσι καὶ ἐδῶ ἡ ἐπίθεση γίνεται μὲ ἔμμεση ἀποστροφὴ στὸν Αἰσχίνη, μὲ πολυσύνδετο, μὲ ἀντιθέσεις, μὲ ἐπαναλήψεις. Συνεχίζοντας τὴ διήγηση ὁ Δημοσθένης, γιὰ νὰ μὴ φύγει ἀπὸ τὸ μυαλὸ τῶν ἀκροατῶν του, ἐπαναλαμβάνει μὲ κάθε εὐκαιρία τὴν κατηγορία τῆς διαβολῆς καὶ τῆς συκοφαντίας (§218 διέσυρε,]225 διαβάλλειν, προφάσεις ἀντὶ τῶν ἀληθῶν ψευδεῖς, §227 σοφίζεται, §232 συκοφαντεῖν, §233 ἐσυκοφάντει, §235 ὑπὸ τῶν συκοφαντούτων κρινόμενος, §239 συκοφαντῶν ἐμέ, §249 συκοφαντία, 256 λοιδορούμενος, βλασφημίας καὶ συκοφαντίας) καὶ τῆς προδοσίας (§228 «ἐμὲ μὲν λέγειν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, αὐτὸν δ' ὑπὲρ Φιλίππου», §234 «οὔτοι παρεσκεύασαν τοὺς περιχώρους πάντας ἐχθρας ἢ φιλίας ἐγγυτέρω», §236 «τοῖς παρ' ἐκείνου μισθαρνοῦσι»³⁹). Καὶ πάλι σὲ μιὰ ἐπίτασις ἐπιτίθεται ἐναντίον

καὶ σαρκαστικὸ ὕφος τοῦ Δημοσθένη, βλ. Wankel (στὰ σχετικὰ χωρία), καθὼς καὶ Yunis H. *Demoshenes on the crown*, σ. 22 καὶ στὰ σχετικὰ χωρία στὸ ὑπόμνημα, Bonner R., Wit and humor in Athenian courts, *CPh* 17, 1922, 97-103.

38. Καὶ στὴν § 244 παρόμοια: «εἰ ταῦτη [sc. τῆ ἤττη] γαυρᾶς ἐφ' ἣ στένειν σ', ὦ κατάρατε, προσῆμεν»· παρόμοια καὶ στὴν § 263.

39. Ἐμμεσος ὑπαινιγμὸς στὸν χρηματισμὸ τοῦ Αἰσχίνη ἀπὸ τὸν Φίλιππο ὑπάρχει καὶ στὴν § 247, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ «διδόναι καὶ διαφθεῖρειν τοὺς ἐπὶ τῶν πραγμάτων» ἀπὸ τὸν Φίλιππο, τὸ «διαφθαρήναι χρήμασιν» καὶ στὴν παρομοίωση μὲ τὸν ἄνω-

τοῦ ἀντιπάλου του (§242) κατηγορώντας τον για συκοφάντη και προδότη:⁴⁰ «πονηρόν, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πονηρόν ὁ συκοφάντης αἰεὶ καὶ πανταχόθεν βάσκανον καὶ φιλαίτιον· τοῦτο δὲ καὶ φύσει κίναδος τάνθρωπὸν ἔστιν, οὐδὲν ἐξ ἀρχῆς ὑγιὲς πεποιηκὸς οὐδ' ἐλεύθερον, αὐτοτραγικὸς πίθηκος, ἀρουραῖος Οἰνόμαος, παράσημος ῥήτωρ».

Ἡ κατηγορία ὅτι εἶναι μισόπολις ἐπανέρχεται γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ στὶς §263-4 «ἔστις χιλίων πολιτῶν ἀποθανόντων ἐθάρρησε», καὶ συνεχίζεται στὴν 265-266 μὲ μιὰ ἐντυπωσιακὴ ἀντιπαράθεση τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν δύο ἀντιπάλων.⁴¹ Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει τὸ τελευταῖο σκέλος, «ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν πεπολίτευσαι πάντα, ἐγὼ δ' ὑπὲρ τῆς πατρίδος», καθὼς καὶ ἡ ἐπανάληψη τῆς κατηγορίας ὅτι εἶναι συκοφάντης, σε μιὰ ἀντιστροφή τῆς σειρᾶς τῆς ἀντιπαράθεσης, ἀφοῦ τώρα ἀναφέρεται πρῶτα στὸν ἑαυτό του καὶ μετὰ στὸν ἀντίπαλό του (ἐγὼ μὲν . . . , σοὶ δὲ συκοφάντη . . .), καὶ ἡ κατάληξη ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα «πονηρόν . . . καὶ πολίτην καὶ τριταγωνιστήν». Ὡμὸς συκοφάντης χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὸν Δημοσθένη στὴν §112· καὶ ἐδῶ, ἀμέσως μετὰ τὸν αὐτοχαρακτηρισμὸ του ὡς «κοινὸν καὶ φιλάνθρωπον καὶ τοῖς δεομένοις ἐπαρκοῦντα» (§268) καὶ τῆ διάκριση μεταξὺ ἐκούσιας ἀδικίας καὶ ἀκούσιου «ἀμαρτήματος» (§274), κάτι πού καὶ οἱ νόμοι, καὶ «ἡ φύσις αὐτῆ τοῖς ἀγράφοις νομίμοις» καὶ τὰ «ἄνθρωπινα ἦθη» προσδιορίζουν, ὁ Δημοσθένης καταλήγει καὶ πάλι μὲ τὴν ἴδια κατηγορία: «Αἰσχίνης τοίνυν τοσοῦτον ὑπερβέβληκεν ἅπαντας ἀνθρώποις ὠμότητι καὶ συκοφαντίᾳ. . . » (§275). Ἀναφερόμενος στὴν προειδοποίηση τοῦ Αἰσχίνη πρὸς τοὺς δικαστὲς νὰ μὴν παρασυρθοῦν ἀπὸ τὴ ρητορικὴ «δεινότητά» του

μενον καὶ τὸν λαβόντα. Ἡ κατηγορία τῆς μισθαρνίας ἐνισχύεται με τὴν εἰρωνικὴ ἀναφορὰ τοῦ Δημοσθένη στὸν ἰδιωτικὸ βίον τοῦ ἀντιπάλου του καὶ ἰδιαίτερα στὴ συνήθεια του «μισθὸν λαμβάνειν» (§ 260) κατὰ τὶς θρησκευτικὲς ἰδιωτικὲς τελετές, ἀλλὰ καὶ στὸ «μισθώσας σαυτὸν» στοὺς ὑποκριτὲς.

40. Ἐδῶ ἔχουμε ἀποστροφή στοὺς Ἀθηναίους ἀκροατὲς του, χρῆση καὶ ἐπανάληψη τοῦ οὐδετέρου πονηρόν, τὸ σπάνιο στοὺς ρήτορες ὑποκοριστικὸ ἀνθρώπιον πού ἀναφέρεται στὸν Αἰσχίνη, τὶς βρισιὲς κίναδος, καὶ τὴν ἀκόμα πῦ ἐντυπωσιακὴ αὐτοτραγικὸς πίθηκος, τὸν σαρκασμὸ στὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Αἰσχίνη ὡς ἀρουραίου Οἰνόμαου, τὴ μεταφορὰ παράσημος ῥήτωρ, τὶς ρητορικὲς ἐρωτήσεις, τὴν ἐντυπωσιακὴ μακρὰ μεταφορὰ ἀπὸ τὴν λατρικὴ καὶ τὴν βρισιὰ ἐμβρόντητε μὲ τὴν ὁποία ὀλοκληρώνει τὴν ἐπίθεση.

41. Βλ. καὶ Wankel, στὴν §265. Ὁ Δημοσθένης ἀρχίζει μὲ μιὰ ὀνομαστικὴ ἀποστροφή στὸν Αἰσχίνη, συνεχίζει μὲ ἀποστροφή στοὺς θεατὲς (ἐρώτησον τουτουσί) καὶ μὲ μικρὲς προτάσεις, ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναφέρεται στὸν Αἰσχίνη, ἐνῶ ἡ δευτέρη στὸν ἑαυτό του εἰσαγόμενη πάντοτε μὲ τὸ ἐγὼ (ἐδίδασκες γράμματα, ἐγὼ δ' ἐφοίτων, ἐτέλεις, ἐγὼ δ' ἐτελούμην, ἐγραμμάτευες, ἐγὼ δ' ἠκκλησίαζον, ἐτριταγωνίστηεις, ἐγὼ δ' ἐθεώρου, ἐξέπιπτες, ἐγὼ δ' ἐσύριπτον. . .).

(§277), τὴν ὁποία παραδέχεται ὅτι τὴν κατέχει, μειώνοντας ὡστόσο τὴ σημασία της μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ της ὡς «ἐμπειρίας»⁴² καὶ μὲ τὸ νὰ τονίσει ὅτι τὴν χρησιμοποίησε «ὑπὲρ ὑμῶν ἀεὶ καὶ οὐδαμοῦ καθ' ὑμῶν οὐδ' ἰδίᾳ», κατηγορεῖ τὸν ἀντίπαλό του ὅτι τὴ δική του δεινότητα τὴ χρησιμοποίησε «ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν» καὶ «οὐδ' ἐφ' ἃ συμφέρει τῇ πόλει» (§277). Μιλώντας στὴ συνέχεια γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ «καλοῦ ἀγαθοῦ πολίτου», στὴν ὁποία κατηγορία ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐντάσσει τὸν ἑαυτό του, συνδυάζοντάς την καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς «εὐνοίας» πρὸς τὴν πόλη,⁴³ κατηγορεῖ πάλι τὸν Αἰσχίνη γιὰ μισόπολιν, ἀφοῦ δὲν μισεῖ καὶ φιλεῖ «τοὺς αὐτοὺς οὐσπερ ἂν ἡ πατρίς» (§280) καὶ «ἀφ' ὧν ἡ πόλις προορᾶται τινα κίνδυνον ἑαυτῇ, τούτους θεραπεύει» (§281), καὶ καταλήγει γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ σὲ μιὰ χειμαρρῶδη καὶ παθητικὴ ἐπίθεση (§282-284) μὲ ἓνα καταιγισμὸ ρητορικῶν ἐρωτήσεων, μιᾶς ἰσχυρῆς μεταφορᾶς (§283)⁴⁴, σαρκαστικῆς ὀνομαστικῆς ἀναφορᾶς στὸν Αἰσχίνη καὶ τὴ μητέρα του (§284)⁴⁵ τὸν κατηγορεῖ ὅτι ἐξαπατᾷ τὴν πόλιν, ὅτι δὲν λέγει «ἄ φρονεῖ», ὅτι ἔχει μεγάλο θράσος ποῦ τολμᾷ νὰ μιλᾷ καὶ νὰ βλέπει τὰ πρόσωπα τῶν πολιτῶν, γιὰ ὑποκριτικὴ συμπεριφορὰ, γιὰ «μισοθαρνία» στὸν Φίλιππο (βλ. καὶ πιὸ κάτω, «ἐμισθώθης») καὶ τελικὰ γιὰ «φανερῶς εἰλημμένον προδότην».

Ἄλλη μιὰ ἀπόδειξη τῆς προδοτικῆς στάσης τοῦ Αἰσχίνη καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀκολουθεῖ: ἡ ἀνάθεση τῆς ἐκφώνησης τοῦ ἐπιταφίου λόγου ἀπὸ τοὺς πολῖτες στὸν Δημοσθένη καὶ ὄχι στὸν Αἰσχίνη, τὸν Δημάδη ἢ ἄλλον, καθὼς καὶ τὸ ὅτι τὸ νεκρόδειπνο ἔγινε στὸ σπῆτι τοῦ Δημοσθένη ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τῶν πεσότων. Καὶ αὐτὸ γιὰτί — πάλι σὲ μιὰ ἐπίταση πάθους (§287)— οἱ πολῖτες θεώρησαν σωστὸ ὁ ὀμιλητῆς νὰ μὴν εἶναι «μήθ' ὀμωρόφιος μήθ' ὀμόσπονδος τοῖς πρὸς ἐκείνους παραταξαμένοις, μηδ' ἐκεῖ μὲν κωμάζειν καὶ παιωνίζειν ἐπὶ ταῖς τῶν Ἑλλήνων συμφοραῖς μετὰ τῶν αὐτοχείρων τοῦ φόνου, δεῦρο δ' ἐλθόντα τιμᾶσθαι. μηδὲ τῇ φωνῇ δακρῦειν ὑποκρινόμενον τὴν ἐκείνων τύχην, ἀλλὰ τῇ ψυχῇ συναλγεῖν».

Ἡ κατηγορία ὅτι ὁ Αἰσχίνης μόνον φαινομενικὰ προσποιεῖται ὅτι στενοχωριέται γιὰ τὶς συμφορὲς τῆς πόλεως, ἐνῶ στ' ἀλήθεια χαίρεται, ἐπανέρχεται συχνὰ γιὰ νὰ τονίσει ὅτι, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Δημοσθένη ποῦ εἶναι εὖνους⁴⁶

42. Βλ. σχετικὰ καὶ Wankel, στὴν § 277.

43. Βλ. καὶ § 180, 291, 301, 306, 310, 314, 321.

44. «ἢ τοσοῦτον ὕπνον καὶ λήθην ἄπαντας ἔχειν ὥστ' οὐ μεμνήσθαι...».

45. «Αἰσχίνη τῷ Γλαυκοθέας τῆς τυμπανιστρίας». Βλ. καὶ § 130, ὅπου «Ἐμπουσα ἀναφέρεται ὅτι εἶναι τὸ «παρατσούκλι» της.

46. Οἱ λέξεις εὖνους καὶ εὖνοια καὶ συναφεῖς πρὸς τὴν ἔννοια αὐτὴ ἐκφράσεις εἶναι συχνότατες στὸν λόγο αὐτὸ καὶ συσχετίζονται πάντοτε μὲ τὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Δημοσθένη. Βλ. καὶ Wankel, στὴν §1.

στήν πόλη, ὁ Αἰσχίνης εἶναι μισόπολις, ἐφ' ὅσον εἶναι μισθωτὸς τοῦ Φιλίππου καὶ ἐξυπηρετεῖ τὰ συμφέροντα ἐκείνου. Χαρακτηριστικά, λίγο πιὸ κάτω στὸ λόγο, ὁ Δημοσθένης ἐκφράζει τὴν ἐκπληξή του πού μιλώντας ὁ ἀντίπαλός του γιὰ τὰ δεινὰ τῆς πόλεως «οὐχ ὡς εὖνους καὶ δίκαιος πολίτης ἔσχε τὴν γνώμην οὐδ' ἐδάκρυσεν, ἀλλ' ἐπάρας τὴν φωνὴν καὶ γεγηθῶς καὶ λαρυγγίζων... δεῖγμα δ' ἐξέφερον καθ' ἑαυτοῦ ὅτι τοῖς γεγενημένοις ἀνιαροῖς οὐδὲν ὁμοίως ἔσχε τοῖς ἄλλοις». (§291). Τὸ «ταυτὰ λυπεῖσθαι καὶ ταυτὰ χαίρειν τοῖς πολλοῖς» εἶναι ἐνδειξή ὅτι ὁ πολίτης εἶναι «εὖνους καὶ δίκαιος»⁴⁷, κάτι πού προφανῶς δὲν εἶναι ὁ Αἰσχίνης, ἀφοῦ «τῇ προαιρέσει τῶν κοινῶν ἐν τῷ τῶν ἐναντίον μέρει» ἔχει ταχθεῖ (§292).⁴⁸

“Ὅπως βλέπουμε, ὅσο πλησιάζει πρὸς τὸ τέλος τοῦ λόγου του, οἱ «ἐπιτάσεις» εἶναι συχνότερες. Ἔτσι, στὶς §§295-296, δίνει ἕνα ἐντυπωσιακὸ κατάλογο 27 προδοτῶν στὶς διαφορὰς Ἑλληνικὰς πόλεις⁴⁹ προσθέτοντας ὅτι δὲ θὰ τοῦ φτάσει ἡ μέρα γιὰ νὰ ἀναφέρει «τὰ τῶν προδοτῶν ὀνόματα»· σὰν αὐτοὺς θεωρεῖ καὶ τὸν Αἰσχίνην καὶ τοὺς ὁμοίους του στὴν Ἀθήνα («ὥσπερ οὗτοι παρ' ὑμῖν»). Σὲ μιὰ ἐπιπλέον κλιμάκωση ὅλοι αὐτοὶ χαρακτηρίζονται ὡς «ἄνθρωποι μιαιοὶ καὶ κόλακες καὶ ἀλάστορες, ἡρωτηριασμένοι τὰς αὐτῶν ἑκαστοὶ πατρίδας, τὴν ἐλευθερίαν προπεπωκότες πρότερον μὲν Φιλίππῳ, νῦν δ' Ἀλεξάνδρῳ, τῇ γαστρὶ μετροῦντες καὶ τοῖς αἰσχίσι τοὺς τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν δ' ἐλευθερίαν καὶ τὸ μηδὲν ἔχειν δεσπότην αὐτῶν, ἃ τοῖς προτέροις Ἑλλησιν ὄροι τῶν ἀγαθῶν ἦσαν καὶ κανόνες, ἀνατετροφότες».

Στὶς ἐπόμενες δύο παραγράφους (§§297-8) ἐπαναλαμβάνει τὴν κατηγορία τῆς προδοσίας καὶ τῆς μισοθαρνίας, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἐναντίον τοῦ ἀντιπάλου του (“προδοσίας... τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας”, τῶν πολιτευομένων παρὰ τοῖς Ἑλλησι διαφθορέντων ἀπάντων, ἀρξαμένων ἀπὸ σοῦ”, §297, “προδοῦναι” §298) σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴ δική του πολιτικὴ συμπεριφορά, μὲ ἕνα σχῆμα ἐπιδιόρθωσης⁵⁰, μὲ ἀποστροφή στὸν Αἰσχίνην σὲ δεύτερο πρόσωπο, μὲ τὸ σχῆμα ὑποφορᾶς, μὲ ἐπανάληψις⁵¹, μὲ συσσωρευτικὲς

47. Βλ. καὶ §§ 280-281.

48. Νὰ σημειώσουμε ἀκόμη τοὺς χαρακτηρισμοὺς: ἀγνώμων καὶ συκοφάντης καὶ μιαιρὸς (§ 289), λοιδορεῖ (§ 290), κατηγορηκὸς αὐτοῦ καὶ κατεψευσμένου (§§ 291, 294), ἔβλαπτε καὶ διέβαλλεν (§ 293), τὸ καταψεύδεσθαι (§294), τῆς ἰδίας ἕνεκ' αἰσχροκερδίας τὰ κοινῇ συμφέροντα προίεντο... ἐξαπατῶντες καὶ διαφθείροντες (§ 295).

49. Αὐτὸ γίνεται μὲ ἀσύνδετο· πρῶτα τέσσερις τριάδες, μετὰ τρεῖς δυάδες (ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ πρώτη κάπως ἐκτενέστερη), καὶ τέλος τρεῖς τριάδες.

50. ἐπιδιόρθωση: “τῆς οὕτω αἰσχροῦς καὶ περιβοήτου συστάσεως καὶ κακίας, μᾶλλον δ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, προδοσίας”.

51. Ἰδιαίτερα ἀποτελεσματικὴ εἶναι ἡ ἐπανάληψη τῶν ὀνομάτων τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (βλ. § 296 καὶ § 298).

ἀρνήσεις⁵², μὲ τὸ σχῆμα τοῦ κύκλου,⁵³ μὲ παρομοίωση⁵⁴, καὶ μὲ πάθος ποὺ ἀναδεικνύεται ἀπὸ ὅλα αὐτά.

Στὴ σκιαγράφηση τοῦ εὐνοῦ (§301 κ.ε.) καὶ τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ πολίτου (§306)⁵⁵, ὁ ὁποῖος πολιτεύεται “μετὰ πάσης προνοίας καὶ προθυμίας καὶ δικαιοσύνης” ὁ Δημοσθένης ἀντιπαραβάλλει τὸν Αἰσχίνη καὶ τοὺς ὁμοίους του, λέγοντας ὅτι μιὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες τῆς ἀποτυχίας εἶναι ἡ “τῶν προδιδόντων τὰς πόλεις ὑμῶν κακία” (§303). Ἡ ἀντιπαραβολὴ τῆς δικῆς του πολιτικῆς συμπεριφορᾶς μὲ αὐτὴν τοῦ Αἰσχίνη γίνεται γιὰ μιὰ ἄλλη φορὰ μὲ τέτοιον τρόπο στὶς §§ 306-313, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ἓνα ἐξαιρετικὸ δεῖγμα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς παθητικῆς λέξεως τοῦ Δημοσθένη. Ποιὰ λεκτικὰ καὶ ὑπολογικὰ μέσα δὲν συναντᾷ κανεὶς ἐδῶ; Πληθώρα ἀντιθέσεων, ἀσυμμετρίας, προσφωνήσεις σὲ δεύτερο πρόσωπο (καὶ ὀνομαστικά), μεταφορές,⁵⁶ ρυθμικὲς καταλήξεις, ἐπικλήσεις στοὺς θεοὺς καὶ ὄγκους, ἀναδιπλώσεις, παρενθέσεις, ὑπερβολές, εἰρωνεία, παρονομασία μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀντιπάλου του (Αἰσχίνης - αἰσχύνη), πολυσύνδετα καὶ ἀσύνδετα, συνδυασμοὶ λέξεων σὲ δυάδες ἢ τριάδες, συσσώρευση ἀρνήσεων (π.χ. §310 “οὐδαμοῦ σὺ φανήσει γεγώνως, οὐ πρῶτος, οὐ δεύτερος, οὐ τρίτος, οὐ τέταρτος, οὐ πέμπτος, οὐχ ἕκτος, οὐχ ὀποστοσοῦν, οὐκουν ἐπὶ γ’ ἢ πατρὶς ἠὺζάνετο”) συσσώρευση συντόμων ρητορικῶν ἐρωτήσεων (§311 δώδεκα ρητορικὲς ἐρωτήσεις: “τίς... τίς... τίς... τί... ποῖαι... ποῖα... ποῖοι... τίς... ποῖον... τί... τίς...;” καὶ ἡ ἀπάντηση: “οὐδεμία” §312), παράλειψις, ἀσύνδετο μὲ ὁμοιοτέλεστο σὲ συνδυασμὸ μὲ εἰρωνεία καὶ πάθος καὶ ταυτίσῃ τοῦ ἀντιπάλου του μὲ τὸ πρότυπο τοῦ συκοφάντη, ὡς κορωνίδα τοῦ μέρους αὐτοῦ ποὺ ἀρχίζει μὲ τὴν §306 (§313 “λαμπροφωνότατος, μνημονικώτατος, ὑποκριτῆς ἄριστος, τραγικὸς Θεοκρίνης⁵⁷). Κι ἐδῶ ἐπιναλαμβάνεται ἐμμέσως πλὴν σαφῶς ἡ κατηγορία ἐξαγορᾶς τοῦ Αἰσχίνη καὶ ἐξυπηρετήσεως τῶν συμφερόντων τῶν ἐχθρῶν τῆς πόλεως⁵⁸. Μὲ ὅλα τὰ παραπάνω ὁ Δημοσθέ-

52. “ἔμ’ οὔτε καιρὸς οὔτε φιλανθρωπία λόγων οὔτ’ ἐπαγγελιῶν μέγεθος οὔτ’ ἐλπίς οὔτε φόβος οὔτε χάρις οὔτ’ ἄλλ’ οὐδὲν ἐπῆρεν οὐδὲ προηγάγετο... οὐδὲν προδοῦναι”, § 298.

53. “εἶτα μ’ ἐρωτᾶς ἀντὶ ποίας ἀρετῆς ἀξιώ τιμᾶσθαι;... διὰ ταῦτ’ ἀξιώ τιμᾶσθαι”.

54. “ὁμοίως ὑμῖν ὡσπερ ἂν τρυτάνη βέπων ἐπὶ τὸ λῆμμα” (§ 298).

55. Βλ. καὶ §§ 278, 279, 291, 310, 314 καὶ 321.

56. Ἡ μεταφορὰ “ῥήτωρ ἐξαίφνης ἐκ τῆς ἡσυχίας ὡσπερ πνεῦμ’ ἐφάνη” μετὰ τὴν κατηγορία ὅτι ἄγει “ἡσυχίαν ἄδικον καὶ ὑπουλον” (§ 308) εἶναι ἐπιτυχημένη καὶ ἀξιομνημόνευτη.

57. Σχετικὰ μὲ τὸ πρόσωπο αὐτὸ τοῦ συκοφάντη βλ. Wankel, on § 313.

58. § 307 “ἀποστάντα τῶν συμφερόντων τῆ πόλει, μισθώσαντα δ’ αὐτὸν τοῖς ἐναγίοις”.

νης επιτυχάνει να παρουσιάσει την πολιτική συμπεριφορά του αντιπάλου του όχι μόνο βλαπτική για τὰ συμφέροντα τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ ὡς σκόπιμα προδοτική, κάτι πού ἔρχεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴ δική του πολιτικὴ συμπεριφορά καὶ τὸ πρότυπο τοῦ καλοῦ ἀγαθοῦ πολίτου. Αὐτὴ τὴν ἐπιχειρηματολογία θὰ συνεχίσει ὁ Δημοσθένης μέχρι τὸ τέλος τοῦ λόγου του στὶς παραγράφους πού ἀκολουθοῦν (314-323). Ἐπισημαίνει πόσο ἄδικο εἶναι νὰ συγκρίνεται ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό του μὲ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρες τοῦ παρελθόντος καὶ ὄχι πρὸς τοὺς συγχρόνους του, τὸν Αἰσχίνη καὶ τοὺς ὁμοίους του, προσκομίζοντας καὶ πάλι, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἕνα ἐντυπωσιακὸ καὶ πειστικὸ παράδειγμα ἀπὸ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες.⁵⁹ Ἐπαναλαμβάνει τὴν κατηγορία τῆς μισθαρνίας⁶⁰ καὶ τῆς προδοσίας⁶¹, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν δική του σταθερὴ εὐνοια πρὸς τὴν πόλη, καὶ σκιαγραφεῖ γιὰ τελευατῖα φορὰ τὸν Αἰσχίνη, ἐπαναλαμβάνοντας πάλι προγενέστερες παρόμοιες ἀναφορές, ὡς μισόπολιν, γιατί τί ἄλλο μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὸς πού μὲ τίς ἐπιτυχίες τῶν ἐχθρῶν τῆς πόλεως περιέρεχεται “φαιδρὸς καὶ γεγηθῶς κατὰ τὴν ἀγορὰν...”, ἐνῶ ὅταν ἀκούει γιὰ τὰ ἀγαθὰ τῆς πόλεως περιέρεχεται “πεφρικῶς καὶ στένων καὶ κύπτων εἰς τὴν γῆν” (§323).

Ἡ κατάληξη εἶναι μία ἐπίκληση στοὺς θεοὺς ἀνάλογη μὲ αὐτὴ τοῦ προοιμίου, στὴν ὁποία παρακαλεῖ εἶτε νὰ κάνουν πῶς μυαλωμένους τοὺς ἀντιπάλους του εἶτε, ἂν ἡ ἀρρώστεια τους εἶναι ἀνίατη, νὰ ἀπαλλάξει τὴν πόλη ἀπὸ αὐτοὺς (“ἐξώλεις καὶ προώλεις... ποιήσατε”) καὶ νὰ δώσουν στὴν πόλη “σωτηρίαν ἀσφαλῆ”.

59. § 319 ὁ ἀθλητῆς/ πυγμάχος Φιλάμμων στεφανώθηκε στὴν Ὀλυμπία ἀγωνιζόμενος μὲ τοὺς συγχρόνους του καὶ ὄχι μὲ τοὺς μεγάλους ἀθλητὲς τοῦ παρελθόντος, ὅπως π.χ. ὁ Γλαῦκος ὁ Καρύστιος. Βλ. σχετικὰ καὶ Wankel, *op. cit.* § 319.

60. §320 “τῶν κατὰ τῆς πατρίδος μισθαρνεῖν ἐτοίμων”.

61. §322 ἐμμέσως πλὴν σαφῶς: “οὐδαμοῦ ἐγὼ προδεδώκα τὴν εἰς ὑμᾶς εὐνοίαν”. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε τὴν παρατήρηση τοῦ Θέωνα (*προζυμνάσματα*, 1 Spengel) γιὰ τὸν Δημοσθένη, ὅτι “πολλάκις φαίνεται ταῦτα μυριάκις εἰρηκῶς, τῇ δὲ τῆς ἐρμηνείας ποικιλίᾳ λαμβάνει τοὺς ἀκούοντες”. Κατὰ τὴν ἀποψή μας, οἱ ἐπαναλήψεις γίνονται μὲ τέτοιον τόπο καὶ σὲ τέτοια σημεία στὸν λόγο του, πού ἡ ἐπανάληψή τους δὲν ἐνοχλεῖ καθόλου τοὺς ἀκροατῆς· σκοπὸς του ἐπομένως εἶναι νὰ ἐντυπωθοῦν στὸ μυαλὸ τῶν δικαστῶν καὶ τῶν ἀκροατῶν του αὐτὲς οἱ κατηγορίες τῆς μισθαρνίας καὶ τῆς προδοσίας τοῦ Αἰσχίνη, καὶ ὄχι βέβαια νὰ διαφύγουν τῆς προσοχῆς τῶν ἀκροατῶν του. Πρβλ. καὶ Lebbe B., *L' enchainement des parties dans les discours de Démosthène*, N@V (B) 1921, 46-50, 290-398, 412-421; ἐδῶ ἐπισημαίνει τὴν ἐξαιρητικὴ ἱκανότητα τοῦ Δημοσθένη νὰ ἐπανερχεῖται σὲ ὀρισμένα ἐπιχειρήματα μὲ ἕνα τρόπο πού νὰ σχηματίζουν ἕνα εἶδος ἀλυσίδας (“*enchainement*”).